

XIV - XV - АСРЛАРДА ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ИЖТИМОЙ ХАЁТ, МАДАНИЯТ, ТАЪЛИМ -ТАРБИЯ.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11397492>

Умарова Машхура Муҳаммадодиловна

Фаргона кўп тармоқли техникуми услубчиси

Ҳар бир ижтимоий тузум келажаги, инсоният истиқболи, кишиларнинг ҳаёт ва турмуш даражаси фан ва маданият тараққиёти билан бевосита боғлиқдир. Фан ва маданият ривожланиши таълим-тарбия ишларининг қай даражада олиб борилишидан келиб чиқади. Бу фалсафий ақида давлат аҳамиятига эга бўлган ижтимоий қонуният ҳисобланади.

Шундай экан, Ўзбекистон мустақилликка эришганига эндигина 14 йил бўлишига қарамай қонун томонидан таълим-тарбия масалаларига алоҳида ўрин ажратилган. (Ўнинчи иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 11 сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конс-титудиясининг 41 моддасида шундай дейилган: «Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Уқув муассасаси ишлари давлат назоратидадир»)

Мана шу йиллар давомида таълим-тарбия соҳасида миллий ахлоқ-одобни қайта тиклаш борасида миллий урф-одатлар, турли-туман анъаналарни жой-жойига қўйиш, миллий кадриятларни ривожлантириш хусусида жуда кескин ва буюк бурилишлар бўлмоқда.

Ўзбекистонда педагогик тафаккур ва таълим-тарбия тараққиёти тарихига назар ташлаб, шартли равишда уч даврга бўлиб ўрганиш мумкин.

1. Октябр тўнтаришигача бўлган давр (1917 йилгача)
2. Шўролар тузуми даври (1917-1991)
3. Мустақиллик даври (1991 йилдан кейин)

1-даврдан Зардуштийлик динининг чуқур илдиз отиши ва шу диннинг муқаддас китоби «Авесто» нинг Марказий Осиё ва Эрон каби мамлакатлар ўртасида ёйилиши, ислом динини Марказий Осиёга кириб келиши, тарқалиши ва аҳолини бу динни қабул қилиш билан бошланади. Бирор динга нисбатан эътиқодни кенг халқ оммасига мажбуран сингдириш қийин. Тарғиб қилинаётган дин халқ руҳига мос тушса, унинг ўтмишдаги эътиқоди, кадрияти ва одоб-ахлоқ, тарбия анъаналарига мос бўлсагина қабул қилиниши мумкин. Бу фикримиз ислом динининг Авестода ўз ифодасини топган

ғояларига яқинлиги, ҳар томонлама мукамаллиги халқпарварлиги, инсонпарварлиги билан изоҳланади.

2-Шўролар тузуми даври.

3-Ўзбекистон Мустақилликка эришгандан сўнгги даврдаги фан, маданият, таълим-тарбия.

2.Амир Темурнинг таълим-тарбияга қўшган ҳиссаси.

Биз тарихдан биламизки Амир Темур ва дастлабки темурийлар ҳукмронлик қилган давр Мовароуннаҳр тарихида алоҳида ўрин эгаллайди. Чунки бу даврларда Самарқанд, Ҳирот шаҳарларида маданият, илм-фан ривожланиб борди. Шундай марказлашган, буюк давлатга асос солган Амир Темур Курогон ибн амир Тарағай 1336 йилнинг 9 апрелида ўша пайтдаги Кеш (Шахрисабз) га қарашли Хўжаилғор қишлоғида таваллуд топди. Отаси амир Тарағай ўзига тўқ, бадавлат киши эди. Онаси Тегина бегим бухоролик бўлган.

Соҳибқирон (Бу унвон бўлғуси жаҳонгирга у туғилмасдан турибқ дин аҳллари томонидан башорат тариқасида берилган. «Соҳибқирон» атамасининг луғовий маъноси «юлдуз буржларининг бахтли келиши (Курон) да туғилган фарзанд демақдир. «Темурнома» муаллифининг таъкидлашича, «курон» яъни юлдуз буржларининг бахтли келиши ҳар саккиз юз йилда бир марта содир бўлади. Инсоният тарихида «Аввал Искандар Зулқарнай ҳазратлари, иккинчи Муҳаммад Расул ақром саллоллоҳу алайҳи вассаллом саидимиз, учинчи Амир Темур хонимиз» шу сонияда дунёга келганлар). Амир Темурнинг ёшлиги Кешда кечди. Етти ёшга тўлгач, отаси уни ўқишга берди. Амир Темур ёшлик чоғиданоқ махсус мураббийлар назорати остида чавондозлик, овчилик, камондан нишонга ўқ узиш каби машғулотларни пухта эгаллади.

Амир Темур одоб-ахлоқ, иймон, эътиқод, таълим-тарбия соҳасида ўзи юксакликка, мутафаккирликка эришган сиймолардан биридир. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун бобомизнинг ўзи томонидан яратилган одоб-ахлоққа оид дастурлар, ўғитлар, панд-насихатларни, шунингдек, Соҳибқирон ҳақидаги тарихий асарларни кўздан кечириш кифоя. «Тузуки Темурий» («Темур тузуклари»), «Марфузаота Темурий» («Темурнинг айтганлари») ва «Вакиоти Темурий» («Темурнинг бошидан кечирганлари») номи билан жаҳонга машҳур бўлган асарларида Амир Темурнинг ибратли, ҳаётий панд-насихатлари ва пурмаъно ўғитларининг ҳар бири мазмун ва маъно кенглиги, кучлилиги, теранлиги, таъсири, умуминсоний қадриятлар асосида қурилган

билан алоҳида аҳамият касб этади. Бу асарларни қадрли хазина одоб-ахлоққа оид дастурлар дея оламиз.

Бу асарлар Соҳибқироннинг жуда машаққатли ва серташвиш: гоҳ муваффақиятли, гоҳо кувончли, гоҳо серташвиш умрининг ижодий мевасидир. Асарлардаги барча ўғитлар халқларни бир мақсад сари бирлаштирган, жипслаштирган, муваффақиятларга эриштирган, сеҳрли тарбиявий кучга эга бўлган дурдона-педагогикадир. Бу педагогика буюк Соҳибқироннинг давлатни бошқариш ва уни идора қилиш, ғолибона ҳарбий юришлар қилиш, мамлакатда осойишталик ўрнатиш, фан ва маданиятни ривожлантириш, халқлар ўртасидаги бузилмас дўстлик, меҳр-шафқат, одамийлик ва ахлоқ-одобни тарбиялаш каби муаммоларни ҳал қилишга бағишлангандир.

Амир Темури барпо этган (Темури ва темурийлар давлати) Мовароуннаҳр ва Хуросонда ҳукмронлик қилган А. Темури ва унинг авлодлари куйидаги тартибда йилдан-йилга илм ва маърифатни қўшганликларни куйидаги схема орқали кўриш мумкин.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, «Амир Темури» номи ёдлаштирилди. Кўплаб шаҳарлар ва қишлоқлардаги шох кўчалар, майдонлар, укув муассасалари уни номи билан атала бошланди. Президентимиз И.А. Каримов ташаббуси ва раҳномалигида Тошкент, Самарқанд, Шаҳрисабз каби шаҳарларнинг марказий майдонларида, Амир Темури хиёбонида 1996 йилда «Темурийлар даври» музейи барпо этилди, 1996 йилда «Амир Темури» ордени таъсис этилди. («Амир Темури» ордени-Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотларидан бири. Бу орден билан давлатчиликни мустаҳкамлашдаги улкан хизматлари, меъморчиликни, илм-фан, адабиёт ва санъатни, ҳарбий маҳоратни ривожлантиришга қўшган улкан ҳиссалари учун Ўзбекистон Республикаси фуқаролари мукофотланадилар. Ушбу орден билан давлатлараро ҳамкорликни, тинчликни, ҳамда халқлар ўртасидаги дўстликни мустаҳкамлашга алоҳида ҳисса қўшганлик учун Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаган шахслар ҳам мукофотланиши мумкин. 1996 йил 26 апрелда таъсис этилди. Орден тилла қопланган 925 даражали кумуш қотишмадан тайёрланиб, 8 қиррали буюрма юлдуз кўринишида бўлиб, Амир Темурининг улуғвор қиёфаси кумуш рангда тасвирланган. Муаллифи-Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислам Каримов.

1996 йилда Тошкент, Самарқанд ва хорижий мамлакатларда ЮНЕСКО раҳбарлигида ҳазрат Соҳибқироннинг таваллудининг 660 йиллиги кенг нишонланди).^{122[10]}

3. Мирзо Улуғбекнинг илм – маърифат соҳасидаги хизматлари.

Мирзо Улуғбек Марказий Осиё халқлари илм – фани ва маданиятини жаҳон миқёсига олиб чиққан, марказий Осиёда педагогик фикр тараққиётига муносиб ҳисса қўшган улуғ сиймолардан биридир.

Улуғбек 1394 йил 22 мартда туғилди. Отаси Шохрух Амир Темурнинг учинчи ўғли бўлиб, Хуросон хукмдори, маърифатли, илмга қизиққан шохлардан эди.

Мирзо Улуғбек, аввало ёш авлоднинг ақлий ва маърифий тарбиясига ката аҳамият бериб, уларни дунёвий билимларни эгаллашга даъват этади, фақат ривожланган фан ва маданият инсон тафаккурининг камол топишини таъминлашига ишонади. Олимнинг фикрича, ёшлар олган билимларни аҳамиятини, бу билимлардан мақсад нима эканини аниқ англаб, билимларини такомиллаштириб боришлари, уларни ҳаётга тадбиқ этиш йўллари билишлари, жамият ва халқ фаровонлиги йўлида зарур хунарларни эгаллаб олишлари лозим. Шу боис Улуғбек билимларни нафақат китоблардан балки бевосита ҳаётнинг ўзидан ҳам олишлари лозим деб айтган.

Улуғбекнинг фикрича, боланинг билим олишига бўлган қизиқиши, хавасини оширишда у тарбияланаётган муҳит муҳим ўринни эгаллайди. Оилада ота – оналар, айниқса, ўқимишли ота – оналар ўз фарзандларининг ҳақиқий инсон бўлиб камол топишига алоҳида эътибор беришлари лозим.

Улуғбек ўз педагогик қарашларида болаларнинг жисмонан соғлом, ҳарбий хунарни пухта эгаллаган, жасур, мард бўлиб етишувига алоҳида аҳамият берган. Улуғбекнинг фикрича, одам соғлом ва бақувват бўлиши учун ёшлик чоғиданоқ жисмоний машқлар билан шуғулланиши, таълим – тарбияда порахўрлик, қаллоблик бўлмаслиги учун мударрислар одил ва ҳалол бўлиши керак деб айтади.

Мирзо Улуғбек Марказий Осиёда педагогик фикр ва маърифат тараққиётида ўзига хос салмоқли ўринни эгаллади, умуминсоният тамонидан кашф этилган илмлардан бахраманд бўлиб, жаҳон фанига милсиз ҳисса қўшди. Унинг илмларни ўрганиш йўллари ҳақидаги таълимоти, шахсий наъмуна бўлиш усуллари педагогик таълимда ғоятда муҳимдир. Улуғбек олға

^{122[10]} «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». Давлат илмий нашриёти. Т. 2000.1т.

сурган таълим – тарбиявий фикр ва ғоялар ўз моҳияти билан ҳозирги давр педагогика тарихи тараққиётига ҳам хизмат қилади.

Мирзо Улуғбекнинг катта хизмати яна шундаки, у бевосита илмий педагогик қарашлари билан ҳам одамларни илмли ва маърифатли бўлишга даъват этади. Ўзининг фалсафа тарихи, астрономия, математика, география, адабиёт фанларига оид кўп жилдлик асарларида ўз даври учун муҳим бўлган илғор педагогик фикрларни илгари сурди, одамларни ўзаро дўст ва биродар, меҳнатсевар ва инсонпарвар, тинчликсевар ва адолатпарвар бўлишга тарғиб этди.

4. Алишер Навоий асарларининг тарбиявий аҳамияти.

Ўзбек адабиётининг асосчиси, шоир, олим, маърифатпарвар, файласуф, мусиқашунос давлат арбоби Низомиддин Алишер Навоий Ҳиротда туғилиб, шу ерда яшаб, ижод этган^{123[11]}. У ўзининг «Хамса», «Маҳбуб ул-қулуб» каби йирик таълимий-ахлоқий асарларида, шунингдек, «Муножот», «Вакфия», «Мажолисун нафоис», «Муҳокамат ул-луғатайн» асарларида ҳамда Абдурахмон Жомийнинг «Арбаъийн» номли асари таржимаси «Чихил ҳадис» («Қирқ ҳадис») қабиларда тарбияга оид ўз қарашларини ифода этади. Алишер Навоий бадиий асарларида комил инсон образларини яратиб, таълим-тарбия тўғрисидаги фикрларини ифодалаган бўлса, таълимий-ахлоқий асарларида эса комил инсонни шакллантиришнинг мазмуни, йўллари, усулларини баён этади.

Алишер Навоий инсон тафаккури, ақли, билимини ва илмий билимларини юксак қадрлаган. У «Билим ва донишмандлик инсоннинг бегадидир» деб ёзади. А. Навоий фарзанд тарбиясига ва уни шахс сифатида шакллантиришга катта аҳамият бериб, тарбияланувчини «хаёт чироғи» деб таърифлайди. Фарзанд оилага бахт ва саодат келтирувчи зиёдир. Унинг фикрича, шахсга кичик ёшлигиданоқ билим, маълумот ва тарбия беришликни кўрсатиб, ўғил-қизларни 6 ёшдан тарбиячига, муаллимга бериш лозим деб ҳисоблайди.

Шунингдек, Навоий ҳаётда ўз илмига амал қилиш, ўрганганларини ҳаётга тадбиқ этиш масаласига алоҳида эътибор беради. Масалан, у «Маҳбуб ул-қулуб» асарида илм ўқиб уни ишлатмаган киши, шудгор қилиб деҳқончилик қилмаган ёки уруғ сочиб ҳосилдан баҳра олмаганга ўхшайди, дейди.

Илм ўқиб қилмаган амал мақбул,

Рустамов У. «Темурийлар даврида таълим тарбияга оид қарашлар» Битирув малакавий иши. 2007 йил 35-бет.

Дона сочиб кўтармади махсул.

Алишер Навоий билим олишда барча фанларни ўрганишни тарғиб этади. Бунда у олиму фозилларни йиғиб, улар орқали илм-фанни тараққий эттиришга эътибор беради.

Алишер Навоийнинг фикрича, билимларни тинмай узлуксиз ўрганиш зарур, бунда ҳар қандай қийинчиликларни енгиб ўтиш муҳимлигини, кунт билан ишлаш, тиришқоқлик билан ҳаракат қилиш, изчиллик билан кураш, уни охиригача етказиш, чидам ва сабот билан ўрганишни таъкидлайди. Демак, буюк аллома илм олиш тамойилларини ўз даврида тўғри ифодалаб, ҳатто таълим тизимини белгилаб беради: яъни Алишер Навоий таълим тизимини ўз даврида укув муассасаси, мадрасаларда ўқиш, олим, ҳунарманд, санъаткорларга шогирд тушиб ёки мустақил ҳолда илм олиш имкониятларидан фойдаланишни тавсия этади. ^{124[12]}

Алишер Навоий ёшларга чуқур билим беришда муаллимнинг, мударрислар, ҳамда устоз мураббийларнинг ўзлари ҳам билимли ва тарбияли бўлиши зарурлигини уқтиради. У нодон, мутаассиб, жоҳил домлаларни танқид қилади ва педагог маълумотли, ўқитиш йўллари билладиган муаллим бўлиши зарур дейди. Бундай муаллимлар шогирдларни ёнида юзлари ёруғ бўлиб, доимо иззатда, ҳурматда бўладилар деб таъкидлайди.

Ҳақ йулида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила

Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.

Шундай қилиб биз Алишер Навоийни педагог-мударрис деб аташимиз мумкин. Чунки таълим-тарбия масалаларига аълоҳида эътибор бериб, тарбия жараёнларини, воситаларини, талабларини кўрсатиб утади. У таълимда илмийлик, асосланганлик, тарихийлик каби талабларни асос қилиб олган буюк педагогдир.

Мана шундай мутафаккирларнинг ижодини ўрганиш учун бирга Мустақилликка эришганимиздан кейин анча йўллар очилди. Эндиликда унинг ижодини аслича, моҳиятини тушуниб ўрганиш имкониятлари юзага келади. 1991 йилда Алишер Навоий таваллудининг 550 йиллиги тантанали нишонланди. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Республикаси Давлат мукофоти таъсис этилди. Республика Президенти Ислам Каримовнинг ташаббуси ва раҳбарлигида Тошкентда Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғи барпо этилди ва бу боғ ўртасида шоирнинг хайкали

Бурибоев О. “Ўзбек халқ педагогикасида миллий тарбиянинг урни” Битирув малакавий иши” 2006 йил. 35-бет. ☐

ўрнатилди. Шу билан бирга китобхонларга шоирнинг 20 жигтти мукамал асарлар тўшлами нашр этила бошланди. Ҳар йили А. Навоий туғилган кун 9 февралда илмий-анъанавий конференция ўтказилиб, Алишер Навоий меросини ўрганиш соҳасида қилинган йиллик ишларга яқун ясалади.

Хулосалар.

Ушбу мавзуда узбек халкининг узига хос булган маънавий бойликлари, Темур ва темурийлар даврида яшаб, ижод этган мутафаккирлар Мирзо Улуғбек, Алишер Навоийларнинг педагогикага, таълим – тарбияга қўшган улкан хиссалари ҳақидаги маълумотлар талабаларга тушунарли тарзда баён этилган.

АДАБИЁТЛАР:

1. 1. Ўзбекистонда педагогик тафаккур ва таълим-тарбия тараққиёти .2001
2. А. Темурнинг таълим-тарбияга оид ўғитлари ҳақида.(1997)
3. Алишер Навоийни мударрис-педагог .(1997)
4. Мустақилликка эришгандан сўнг А.Темур ва А. Навоийнинг номларини абадийлаштириш (1996.)
5. Навоий асарларидаги инсонийлик гоёларининг ифодаланиши.
6. Шарк мутафаккирлари асарларида иқтисодий тафаккур тушунчаси.
7. Мирзо Улуғбекнинг ҳаётини фаолияти ҳақида
8. Мирзо Улуғбекнинг педагогикага қўшган хиссалари